

Суцільна доля роману Юрія Яновського “Жива вода”

(погром української літератури у 1947 році)

Мирослав Кратко
доктор фіз.-мат. наук,
професор
Волинського інституту
економіки і
менеджменту,
м. Луцьк

1947 року в квітневому й травневому номерах журналу “Дніпро” побачив світ роман Юрія Яновського “Жива вода”. Всього два роки тому закінчилася війна, й автор хотів показати, яке велике горе принесла вона на українську землю, зобразити повоєнне відродження економіки країни і простих трудівників — селян і робітників, які долають тут усі труднощі. Все це зроблено майстерно, й автор сподівався, що після знаменитих “Вершників” новий роман стане не меншим його успіхом.

Перші відгуки справді давали таку надію. Та вже з другої половини того ж таки 1947 року на “Живу воду” з’являються критичні рецензії, спершу стримані, а дедалі все жорсткіші, аж до звинувачення автора у нібито спеціально задуманій ідеологічній диверсії. Чому з талановитого письменника, який завжди декларував свою відданість більшовицькій партії і радянській владі, треба було робити мало не “ворога народу”, відлучати його від літератури, не друкувати його не те що нових, а й старих творів, спробуємо показати у цій статті.

Більшовики завжди вважали літературу і мистецтво важливим видом ідеологічної зброї. Ще 1905 року В. Ленін проголосив, що література повинна стати партійною. У статті “Партійна організація і партійна література” він вказував: “Літературна справа повинна стати складовою частиною організованої, планомірної, об’єднаної соціал-демократичної партійної роботи” [1]. Мистецька вартість і правдиве зображення життя розглядалися як другорядна справа. Критичне зображення допускалося лише тоді, коли критика була спрямована на буржуазію і панівні класи. Комуністи добре запам’ятали наказ

свого вождя і, прийшовши до влади, особливу увагу звернули на те, щоб усе, що виходить з-під пера письменника, відповідало їхнім ідеологічним схемам, які, до речі, часто змінювалися, і те, що вчора було “правильним”, нині вже ставало “ворожим”. І горе було письменникові, якщо він не встигав вчасно переорієнтуватися. Тоді він ставав ізгоем у власній державі і позбавлявся всіх засобів до життя, а, нерідко, і самого життя.

Для літератури було визначене завдання — художніми засобами переконувати народ, що він живе у найкращій у світі країні з найсправедливішим соціальним ладом. Для цього на заміну реалізму було придумано так званий метод “соціалістичного реалізму”, яким повинні були керуватися всі радянські письменники. Створення і реорганізації творчих спілок літераторів і митців, призначення керівних органів цих спілок тощо, — все це було під пильним контролем партії.

Нелегко було змусити митців стати слухняними. Для цього використовували почуття страху. Видавали численні постанови ЦК ВКП(б) про “розвиток” культури, після чого навіть визнані майстри часто оголошувалися ворожими до радянського ладу. Нерідко після таких постанов вони потрапляли до в’язниці і навіть позбавлялися життя. Рядовий письменник повинен був зрозуміти, що бу-

**Павло Тичина, Максим Рильський, Юрій Яновський
на відбудові Хрещатика. Київ, 1945 р.**

де з ним, якщо він дозволить собі відхилитися від “лінії партії”, коли навіть таких відомих майстрів, оголошуваних вчора мало не класиками, так карають за зовсім невинні “гріхи”.

СРСР було оголошено соціалістичним островам, з усіх боків оточеним ворожим капіталістичним морем, яке прагне його поглинути. Найдостойніші громадяни — доблесні працівники органів НКВД, яких треба було любити і їм допомагати, пильнують кордонів, викривають ворожих диверсантів, зовнішніх і внутрішніх. Острів ставав фортецею, в яку не лише було неможливо проникнути ззовні, а й виглянути з неї назовні. Страх репресій був цементом, що скріплював мури фортеці.

До війни в Україні відбулися процеси над учасниками так званої Спілки визволення України, над науковцями і літераторами, звинуваченими в “українському буржуазному націоналізмі”.

Покінчили з життям **М. Хвильовий** і **М. Скрипник**, якого не врятувало навіть те, що він був партійним функціонером, посланим Ленінінм в Україну проводити політику партії. Сотні українських письменників і митців потрапили в концентраційні табори на “перевиховання”.

Початок війни з Німеччиною на короткий час трохи послабив репресії. На передній край вийшли ті радянські письменники, хто закликав народ до “священної оборони” і розпалював ненависть до ворога. Їм віддали всі сторінки друку, а тих, хто не мав таких творів, не друкували, але й не дуже критикували, а декого з раніше репресованих навіть звільнили.

Ситуація змінилася, як тільки стало зрозумілим, що Німеччина війну програє. Війна з радянського боку велася “великою кров’ю”, на одного вбитого німецького солдата припадало від чотирьох до шести радянських. Велике горе випало й на долю людям, що опинилися на окупованій

німцями території. Все це можна було поставити у вину владі, яка виявилася нездатною захистити свій народ.

Партійні органи відразу зреагували на таку небезпеку. Твори літератури і мистецтва, у яких була спроба правдиво зобразити лихоліття війни, оголосили шкідливими, їхніх авторів гостро критикували. Першим під критику потрапив кіносценарій *О. Довженка* “Україна у вогні”, який на засіданні політбюро ЦК ВКП(б) критикував сам Сталін.

Із закінченням війни з’явилася ще одна “небезпека”. Мільйони радянських воїнів, добиваючи ворога, побували у країнах Європи. Вони побачили, що твердження радянської пропаганди про “капіталістичне пекло” не дуже відповідають дійсності.

А до чого це може призвести, свідчив приклад декабристів після війни 1812 року. Щоб запобігти такому розвитку подій, у Радянському Союзі почалася боротьба з “безродним космополітизмом”, “низькопоклонством перед Заходом”, а також прославляння пріоритету російської культури і науки у світовому масштабі, яка нерідко доходила до фантастичних “відкриттів”.

У Москві завжди з підозрою ставилися до подій в Україні. 26 липня 1946 р. було прийнято постанову ЦК ВКП(б) “Про підготовку, добір та розподіл керівних партійних і радянських кадрів в українській партійній організації”, де стверджувалося, що у республіці “знайшла притулок ворожа буржуазно-націоналістична ідеологія”. Відразу після цього, 15—17 серпня, відбувся пленум ЦК КП(б)У, який закликав “посилити боротьбу проти всяких проявів ворожої нам буржуазно-націоналістичної ідеології. Вжити заходів до корінного поліпшення роботи інститутів суспільних наук АН УРСР”. *Дісталася і російським письменникам — 14 серпня цього ж року вийшла постанова ЦК ВКП(б) про журнали “Звезда” і “Ленинград”. Жданов накинувся на М. Зощенку і А. Ахматову, назвавши Михайла Михайловича “пошляком”, а Анну Андріївну “полумонахиней, полублудницею” (у виборі образливих термінів партійні вожді не стримувалися).*

За цим пішла низка постанов: 24 серпня 1946 р. — “Про перекирчування і помилки у висвітленні історії української літератури у “Нарисі історії української літератури””, 1 жовтня — “Про журнал “Перець””, 19 вересня — “Про журнал “Вітчизна””, 20 жовтня — “Про репертуар драматичних і оперних театрів УРСР і заходи до його поліпшення” [2]. Всі ці постанови містили, так би мовити, колективні звинувачення, а центральні ідеологічні органи

вимагали називати конкретних осіб, бо персональне покарання було дієвим і мало більший резонанс. Мабуть, тодішній перший секретар ЦК КП(б)У *М. Хрущов* не дуже добре справлявся з цією справою, бо на підсилення йому був присланий з Москви *Л. Каганович*, який з березня по грудень 1947 року був першим секретарем. Саме він і взявся за “наведення порядків”. Та перш ніж демонструвати, як це робилося, повернемося до *Юрія Яновського* і його роману.

Роман про перші роки повоєнного життя життя в Україні Яновський задумав писати ще наприкінці війни, 1945 року. Він хотів дати широку картину життя в Україні як у місті, так і в селі після закінчення страшної війни. Одним словом, це мало бути велике полотно, у якому діє народ, що долає всі труднощі, які випали на його долю, часом і такі, яких могло б і не бути. Перша, робоча назва роману — “*Дві сестри й полковник*”.

Під час війни Яновський, як непридатний до військової служби за станом здоров'я, був редактором журналу “*Українська література*”, який видавався в Уфі (пізніше перейменований на “*Вітчизну*”). Редакторська робота забирала багато часу, писати великий твір у таких умовах було неможливо, Яновський у цю пору обмежувався невеликими формами. Після війни його направили як кореспондента від українських засобів масової інформації на *Нюрнберзький процес* над очільниками третього рейху. Треба було регулярно давати репортажі до газет. Яновський жаліється в листі до дружини: “*Тут дуже важко і дуже складно, коли приїду — розповім. Не про все напишеш, та й чи варто*”. Проте почуття обов'язку, що ще раз засвідчує його позитивне ставлення до радянської влади, брало верх: “*Але я радію, що бути тут — це честь для радянського письменника, і намагатимусь виправдати це, скільки б вагот не було*” (лист до *П. Тичини*) [3, с. 334].

Нарешті з репортажами було покінчено, і письменник засів за давно задуманий роман. Працював наполегливо і вже 29 січня 1947 року записав у щоденнику: “*Закінчено “Живу воду”*”. Роман віддав до друку в журнал “*Дніпро*”, друкувати у журналі, де він був редактором, було незручно з етичних міркувань. Як вже було сказано, він побачив світ у № 4 і 5 цього журналу за 1947 рік.

Перші відгуки читачів і колег-письменників були схвальними. Твір був на сучасну тему, якраз те, що потрібно, написаний у властивій Яновському романтичній манері. Секретар Спілки письменників України *О. Корнійчук* відразу назвав роман новим великим досягненням української літератури, у рецензії *М. Мар'янова* зазначалося, що “*романтика “Живої води” — це романтика праці, праці творчої і натхненної*”, що автор “*зумів опетизувати трудовий подвиг і показати його як основу життєвої діяльності, нової громадянської свідомості радянських людей*” [4, від 31 липня].

Не минуло й місяця, й у статті *М. Штейна* “Об-

Юрій Яновський

говорюємо роман “*Жива вода*” [4, від 14 серпня] з'явилися перші критичні нотки. За кілька днів вони стали ще критичнішими у статті *В. Козаченка*, який писав: “*Образи людей (у романі) інтелектуально обмежені, часто подані карикатурно... Сказане вище є прикладом того, як ще інколи окремі наші письменники збіднюють інтелектуальний світ радянських людей. Герої їх творів мало думають і мало мріють*” [4, від 28 серпня]. У цьому ж номері газети *М. Сидоренко* в статті “*Розмова по щирості*” вже робив спробу “аргументувати”, чому роман слід розглядати як невдачу письменника. Він, зокрема, писав, що у автора важка, але натхненна праця героїв роману зображена не як свідомо потреба якнайшвидше залікувати рани нанесені війною, а має “біологічну чуттєву мотивацію”. А вже у наступному номері “*Літгазети*”, торкнувшись роману Яновського, він додавав: “*Це є дискусія про те, чи правильно окремі наші письменники розуміють і чи правильно застосовують в своїй творчій практиці метод соціалістичного реалізму. І Яновський, і Сенченко мали в минулому серйозні помилки ідейного порядку, мали буржуазно-націоналістичні збочення*” [4, від 4 вересня]. Інший рецензент *Л. Санов* (Смульсон) переносив звинувачення і на редакторів роману: “*Чи відчують свою відповідальність товариші, які редагують ці твори? Очевидно, ні*” [4, від 18 вересня].

У дні з 16 по 20 вересня відбувався пленум Спілки письменників України. 19 вересня засідання відбувалося у приміщенні ЦК КП(б)У, на пленумі виступав *Л. Каганович*. Його промова тривала з 9-ої години вечора до 3 год. 30 хв. ночі, критиці були піддані твори *М. Рильського*, *Ю. Яновського* та *І. Сенченка*. На роман “*Жива вода*” було відведено півгодини. *Каганович* кричав: “*Это не жи-*

вая вода, а мертва... Откуда у автора столько желчи? Нет любви к людям. Человеческие отношения трактуете цинично, без уважения к людям. Внешне вы выглядите культурно, но откуда у вас эта гниль и скепсис?... Секретарь (йдеться про секретаря райкому партії — **М.К.**) у вас — низенький, толстый, — зачем это издевательство?” [5].

Максима Рильського критиковано за поему “Мандрівка в молодість”, у якій нібито ідеалізовано минуле. Крім того, твердилося, що під час війни письменникові не гоже описувати часи давно минулі замість того, щоб кликати народ до боротьби з ворогом. Сенченкові згадували його цикл червоноградських оповідань. На пленумі було багато виступаючих, але після такої характеристики ніхто не насмівся сказати добре слово про розкритикованих осіб. Більш того, навіть друзі Яновського, які добре розуміли вагу і художню цінність твору, змушені були виступити з його критикою. Показовою у цьому відношенні є позиція, якої мусив дотримуватися **Микола Бажан**, тодішній заступник голови Ради міністрів України, давній приятель Яновського, яку він висловив у книзі спогадів “Думи і спогади” [6]. Яновський же записує у щоденнику: “*Поховали “Живу воду” метрів на 10 під землею. Це після того, як її півроку хвалили, видали в журналі “Дніпро”, передавали цілком по радіо від 12.07 до 22.07*” [3].

Для Юрія Яновського настали чорні дні. Віддавши “Живу воду” до друку в журналі, він одночасно готував її до видання окремою книжкою у видавництві “Радянський письменник”. Тепер дирекція видавництва розпорядилася знищити 20 000 примірників уже надрукованої книги, тому згодом у передмові до російського видання роману “Мир” — переробленої версії “Живої води” — автор написав, що окремим роман “Жива вода” у світ не виходив [3]. Жодні його твори не брали до друку. Навіть старі, внесені у видавничі плани, вилучалися з них. Письменник був позбавлений засобів до існування, довелося продавати книжки з особистої бібліотеки, щоб вижити.

Письменник записує: “А Літфонду сказано не давати мені грошові позики — “пускай покається раніше, тогда дадим””. Довелося визнавати свої “помилки” і каятися [7]. У 1949 році Яновського було “помилувано” — йому було присуджено Сталінську премію 3 ступеня. Це було настільки несподівано для нього, готового до найгіршого — до арешту, — що він відмовлявся цьому повірити.

Проте ще довго Яновський залишався у влади

Література

1. **В.І. Ленін**. Повне зібрання творів, т. 20, с. 17—21.
2. Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з’їздів, конференцій і пленумів ЦК. У 2-х томах. К., 1976- 77 рр.
3. **Яновський Ю.** Твори у 5-ти томах, т. 5, с. 332, — К., 1980.
4. *Літературна газета*. — 1947 (посилання на числа — див. текст статті).
5. **І.Р. Семенчук**. Юрій Яновський. К. Рад. школа, 1990.
6. **Бажан М.** Думи і спогади. — К., 1982.
7. *Літературна газета*. — 1948, 1 квітня.
8. **Яновський Ю.** Оповідання, романи, п’єси. К., 1984.

під підозрою. *Олександр Довженко* у щоденнику записав, що ... нещасний Юрій Яновський вже перейшов з української на російську мову, так йому дісталось від критики. Спроба переробити роман, вилучивши з нього все, що піддавалося критиці та розкинувши по ньому “серпочки и молоточки” (вираз О. Довженка) і дати йому нову назву “Мир” із тим, щоб новий твір можна було опублікувати до Днів української літератури і мистецтва у Москві, які відбувалися з 15 по 25 червня 1951 року, успіху не мала. Наприклад, у серії “Бібліотека української літератури” видавництва “Наукова думка”, у томі, присвяченому Ю. Яновському [8], редактори, вилучаючи окремі місця тексту роману, так виправдовують свої дії: “*Переробляючи “Живу воду” після гострої критики, автор... зробив дописки газетно-публіцистичного плану, явно чужорідні для художньої тканини твору*”.

Павло Тичина і Юрій Яновський

Та й сама декада не додала слави українській літературі. Вже 2 липня 1951 року газета “Правда” відгукнулася на неї редакційною статтею “Проти націоналістичних ухилів в українській літературі”, де різко критикували вірш *В. Сосюри* “Любіть Україну” і *О. Корнійчука* та *В. Василевську* за лібрето опери “Богдан Хмельницький”. Видно, критики Ю. Яновського, М. Рильського та І. Сенченка було замало.

Вперше перероблена версія — роман “Мир” побачила світ у 1956 році російською мовою вже після смерті письменника. Цього ж року роман вийшов і українською мовою. Декілька примірників книжки “Жива вода” вдалося зберегти від знищення, один міститься у бібліотеці Інституту літератури ім. Т. Шевченка НАН України.

Підсумовуючи викладене, можна сміливо твердити, що всі звинувачення українських письменників М. Рильського, Ю. Яновського, В. Сосюри та інших були безпідставними і мали одну мету — ще раз нагадати, хто в країні господар і чого він вимагає від письменників.

Чи не настав час при виданні творів Юрія Яновського замість покаліченого “Миру” друкувати “Живу воду”?